

О. І. Бошко,
аспірант кафедри математики та економіки,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7165-7468>

DOI: 10.32702/2306-6814.2025.4.168

ІНСТИТУЦІЙНІ УМОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ РИНКУ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

О. Boshko,
Postgraduate Student, Department of Mathematics and Economics,
Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University

INSTITUTIONAL MINDS FUNCTIONING OF THE MARKET OF INTELLECTUAL POWER

У статті досліджено умови функціонування ринку інтелектуальної власності інструментами інституційного аналізу, що включає як правові аспекти, так і економічні чинники стимулювання інноваційної діяльності. Зазначено, що інституції інтелектуальної власності, котрі регулюють соціально-економічні відносини між учасниками процесу створення, комерціалізації та використання нових знань є сукупністю норм, а також відповідних принципів поведінки на ринку результатів інтелектуальної діяльності. Показано, що ринок інтелектуальної власності охоплює широкий спектр об'єктів, зокрема авторські права, патенти, товарні знаки, промислові зразки, географічні зазначення. Водночас, інституційні норми та правила орієнтовані на вирішення комплексу суперечностей між приватним та суспільним характером знань як економічного блага за рахунок досягнення динамічної рівноваги між економічними інтересами авторів, компаній та суспільства на ринку об'єктів інтелектуальної власності. Підтверджено, що правила, котрі регулюють ринок інтелектуальної власності, також не є абсолютними, однозначними чи універсальними, вони постійно змінюються відповідно до технологічного прогресу, змін у глобальній економіці та розвитку міжнародного права. Доведено, що розвиток ринку інтелектуальної власності на сьогодні випереджає становлення його нормативної основи, що зумовлює необхідність подальшого дослідження інституційних умов розвитку ринку інтелектуальної власності, його трансформації за умов цифровізації економіки.

The article examines the conditions of the functioning of the intellectual property market using institutional analysis tools, which include both legal aspects and economic factors of stimulating innovative activity. It is noted that the institutions of intellectual property that regulate socio-economic relations between participants in the process of creating, commercializing and using new knowledge are a set of norms, as well as relevant principles of behavior in the market of intellectual activity results. It is shown that the intellectual property market covers a wide range of objects, in particular copyrights, patents, trademarks, industrial designs, geographical indications. At the same time, institutional norms and rules are aimed at resolving a complex of contradictions between the private and public nature of knowledge as an economic good by achieving a dynamic balance between the

economic interests of authors, companies and society in the market of intellectual property objects. It is emphasized that the institutional approach assumes that the economic results of intellectual activity are largely determined not only by market mechanisms, but also by formal and informal institutions that regulate access to resources and mechanisms for their use. It is emphasized that the protection of intellectual property allows authors and rightholders to receive fair remuneration for their work, promotes investment in scientific research and development, and also creates conditions for fair competition. It is confirmed that the rules governing the intellectual property market are also not absolute, unambiguous or universal, they are constantly changing in accordance with technological progress, changes in the global economy and the development of international law. It is proven that the development of the intellectual property market today is ahead of the formation of its regulatory framework, which necessitates further research into the institutional conditions for the development of the intellectual property market and its transformation under the conditions of digitalization of the economy.

Ключові слова: інституційні умови, ринок інтелектуальної власності, економіко-правові інструменти, цифрова економіка, знання, інновації, нематеріальні активи, міжнародне законодавство.

Key words: institutional conditions, intellectual property market, economic and legal instruments, digital economy, knowledge, innovation, intangible assets, international law.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У сучасних умовах стрімкого технологічного прогресу, цифровізації, автоматизації виробничих процесів та розвитку креативних індустрій вирішального значення набуває ефективне управління знаннями, інноваціями та іншими нематеріальними активами. Інформація, ноу-хау, технологічні відкриття, програмне забезпечення, наукові розробки та творчі продукти стають основними джерелами конкурентних переваг як для окремих компаній, так і для національних економік на ринку об'єктів інтелектуальної власності. У цьому контексті особливої важливості набувають мотиваційні механізми ефективного використання інтелектуальних ресурсів, що створюються задля трансформації нематеріальних результатів інтелектуальної діяльності у матеріалізовані ринкові товари та послуги, здатні задовольнити різноманітні потреби суспільства та сприяти сталому економічному зростанню. Одним із найефективніших економіко-правових інструментів, що відіграє вирішальну роль у цьому процесі, є інститут інтелектуальної власності. Він забезпечує охорону авторських прав, патентів, торговельних марок, промислових зразків та інших форм інтелектуальної діяльності, сприяючи створенню сприятливого середовища для інновацій, залученню інвестицій у наукові дослідження та розробки, а також стимулюючи творчість та підприємницьку ініціативу. Відтак, розвиток ефективних інституційних механізмів правового регулювання ринку інтелектуальної власності є важливим чинником підвищення конкурентоспроможності економіки в умовах сучасної глобалізації та переходу до знаннєво-орієнтованої моделі розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Вагомий внесок у дослідження проблем розвитку ринку інтелектуальної власності інструментами інститу-

ційного аналізу, що включає як правові аспекти, так і економічні чинники стимулювання інноваційної діяльності зробили такі українські науковці як, О. Бондарук [11], Г. Братусь [1], В. Вірченко [2], Т. Гусаковська [3], Б. Дергалюк [4], О. Кронда [5], Н. Кужель [3], В. Кульчицький [6], А. Мاستило [7], В. Никончук [8], Л. Панова [2], І. Патлашинська [9], Л. Рибалко-Рак [3], Д. Слободянюк [10], І. Чуницька [11], О. Юрченко [12] та інші. Традиційний підхід до ринку інтелектуальної власності відображає реальну роль різних учасників суспільного виробництва у процесі створення, поширення та комерціалізації інтелектуального продукту. Водночас інституційний підхід надає можливість розширити цю концепцію, пропонуючи механізми оцінки індивідуального чи колективного внеску учасників у створення результатів інтелектуальної діяльності.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою статті є дослідження інституційних умов функціонування ринку інтелектуальної власності

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інституції інтелектуальної власності, що регулюють соціально-економічні відносини між учасниками процесу створення, комерціалізації та використання нових знань є сукупністю норм, а також відповідних принципів поведінки на ринку результатів інтелектуальної діяльності. Ці норми та правила спрямовані на встановлення справедливого балансу між інтересами творців, інвесторів, споживачів і держави, забезпечуючи мотивацію до інновацій та водночас доступність знань для суспільства. Ринок інтелектуальної власності охоплює широкий спектр об'єктів, зокрема авторські права, патенти, товарні знаки, промислові зразки, географічні зазначення тощо. Кожен із цих видів інтелектуальних прав

відіграє важливу роль у стимулюванні економічного розвитку, технологічного прогресу та культурного збагачення суспільства. Захист інтелектуальної власності надає змогу авторам і правовласникам отримувати справедливу винагороду за свою працю, сприяє залученню інвестицій у наукові дослідження та розробки, а також створює умови для чесної конкуренції на ринку [12, с. 53].

Водночас, зазначені норми та правила орієнтовані на вирішення комплексу суперечностей між приватним та суспільним характером знань як економічного блага за рахунок досягнення динамічної рівноваги між економічними інтересами авторів, компаній та суспільства на ринку об'єктів інтелектуальної власності. Одним із ключових викликів у цій сфері є необхідність уникнення надмірної монополізації знань, що може призводити до обмеження доступу до важливих технологій та уповільнення науково-технічного розвитку [5, с. 105]. Як наслідок, правила, що регулюють ринок інтелектуальної власності, також не є абсолютними, однозначними чи універсальними. Вони постійно змінюються відповідно до технологічного прогресу, змін у глобальній економіці та розвитку міжнародного права. Це створює певні суперечності, які мають важливий вплив на формування та значущість конфліктів економічних інтересів. Такі конфлікти можуть виникати між різними суб'єктами ринку інтелектуальної продукції, зокрема між розробниками нових технологій і суспільством, що прагне доступу до цих знань, або між великими корпораціями та малими інноваційними підприємствами. Усе це безпосередньо впливає на динаміку інноваційних процесів, їх швидкість і ефективність [6, с. 297].

Розвиток ринку інтелектуальної власності на сьогодні випереджає становлення його нормативної основи, що зумовлює певні труднощі у формуванні єдиних підходів до тлумачення та застосування відповідних правових норм. Така ситуація спричиняє іноді неточне, а часом і помилкове розуміння різних економічних і правових аспектів, які стосуються виявлення, охорони, захисту та комерційної реалізації об'єктів інтелектуальної власності. Важливість цих аспектів зумовлена тим, що ринок інноваційних продуктів охоплює дуже широкий спектр результатів творчої діяльності, які мають різні характеристики, відмінні правові режими та особливості використання. Сучасні умови глобалізації, стрімкого розвитку цифрових технологій та інноваційних процесів у різних сферах діяльності підкреслюють необхідність удосконалення законодавчої бази для забезпечення належного захисту прав суб'єктів ринку інтелектуальної власності. Проте дискусії щодо її, особливостей виникнення, закріплення та використання не припиняються й до сьогодні. Вчені, юристи, підприємці та законодавці продовжують обговорювати, яким чином слід адаптувати чинні нормативно-правові механізми регулювання ринку інтелектуальної власності до нових реалій, що постійно змінюються [3, с. 75].

У міру розвитку суспільства формування нових економічних відносин та механізмів відбуваються певні зміни і в трактуванні власності. Це зумовлено зміною соціальних і правових норм, розвитком технологій, появою цифрових активів та нових форм взаємодії між суб'єктами господарювання на ринку інноваційної про-

дукції. Так, із поширенням цифрової економіки виникають нові форми власності, зокрема інтелектуальна власність, криптовалюти, віртуальні активи, що впливають на класичні підходи до визначення цього поняття. Однак сутність власності залишається незмінною: під нею розуміється закріплене законом право особи володіти, користуватися і розпоряджатися певними матеріальними чи нематеріальними об'єктами на власний розсуд, якщо це не суперечить правовим нормам та інтересам інших осіб. Це право є основою економічних відносин і забезпечує правову визначеність у процесах виробництва, обміну та споживання. Що стосується елементів, котрі становлять право власності, то поступово формується уявлення про єдність трьох основних характеристик: володіння, користування та розпорядження. Володіння означає фактичне утримання речі у сфері контролю власника, користування передбачає можливість отримання корисних властивостей речі, а розпорядження — можливість визначати її подальшу долю, передаючи у власність іншим особам або змінювати її форму та призначення [9].

Стосовно інтелектуальної власності можна відзначити, що її об'єктом визнається результат інтелектуальної діяльності (і прирівняний до нього засіб індивідуалізації) та їх введення в економічний обіг. Таким чином, права, що становлять разом право інтелектуальної власності, виступають як правила господарської поведінки і цілком підпадають під поняття інституту в тому сенсі, в якому це поняття використовується представниками інституційної школи в економічній науці: інститути — це "...рамки, що створюються людьми, які структурують політичні, економічні та соціальні взаємодії" [11]. Інститути представляють собою структуру, яку люди накладають на свої взаємини, визначаючи, таким чином, стимули, поряд з іншими обмеженнями (бюджетними, технологічними тощо), що окреслюють межі вибору, а вони, своєю чергою, задають межі функціонування економіки та суспільства упродовж певного часу. Тобто інститути — це певні межі, межі взаємодії людей, які створюються з метою необхідним чином структурувати політико-економічні та соціальні відносини у суспільстві. Інститути визначають реально чинні правила господарської поведінки індивідів та організацій на ринку. Оскільки його основу становлять об'єктивні закономірності функціонування економіки, остільки ці правила повинні відповідати законам розвитку власності як присвоєння [1, с. 52].

Провідні напрямки сучасного інституціоналізму, зокрема неоінституційна та нова інституційна економіка, мають величезний аналітичний потенціал для дослідження ринку інтелектуальної власності. Інституційний підхід передбачає, що економічні результати значною мірою визначаються не лише ринковими механізмами, але й формальними та неформальними інститутами, що регулюють доступ до ресурсів і механізми їх використання. У цьому контексті цінність інтелектуальної власності полягає не стільки в самому об'єкті, скільки у правочинах щодо нього, а саме — у можливості визначати, хто та на яких умовах може отримувати з нього корисність. Власність розглядається як система виключних прав, що встановлюють контроль над економічними благами та визначають правила їхнього використан-

ня. З позицій неінституціоналізму ринок інтелектуальної власності є сукупністю закріплених за конкретною особою виняткових прав щодо результатів інтелектуальної діяльності та прирівняних до них об'єктів. Це означає не лише наявність прав на володіння, використання та розпорядження нематеріальними активами, але й водночас обмеження доступу до них для всіх інших осіб. Саме через такі інституційні механізми встановлюється баланс між стимулюванням інноваційної діяльності та необхідністю суспільного доступу до знань і технологій на ринку інтелектуальної власності [8, с. 147].

Окремої уваги потребують питання правового статусу функціонування ринку інтелектуальної власності, механізми її передачі та ліцензування, а також особливості використання її об'єктів на ринку як безпосередніми творцями, так і третіми особами, які отримали відповідні права на підставі договорів або інших правових механізмів. Саме тому подальший розвиток системи охорони інтелектуальної власності має враховувати як правові, так і економічні аспекти, з метою створення ефективних умов для стимулювання розвитку інноваційної діяльності. У частини юристів стало парадигмою переконання: власність — економічна категорія; права власності — юридична категорія. Поняття "інтелектуальна власність" необхідно сприймати як єдине ціле, що включає сукупність прав на результати інтелектуальної діяльності та засоби індивідуалізації на ринку креативних продуктів [2].

Інтелектуальну власність по праву вважають основним цивілізаційним драйвером розвитку. Вона відіграє ключову роль у формуванні інноваційного потенціалу суспільства, забезпечуючи умови для науково-технічного прогресу, творчої діяльності та конкурентоспроможності держав у глобальному просторі. Інститут інтелектуальної власності сьогодні є основою сучасної світової економіки, адже знання, новітні розробки та творчі здобутки стають основними активами, що визначають рівень розвитку держави та її конкурентні переваги.

Виникнення нових результатів інтелектуальної, творчої діяльності, їхній правовий захист на внутрішніх та зовнішніх ринках передують матеріальному руху товарів та послуг. Саме тому система інтелектуальної власності сприяє не лише комерціалізації інновацій, а й забезпечує стимули для їхнього подальшого розвитку та впровадження у реальний сектор економіки. Захист інтелектуальної власності гарантує авторам та правовласникам можливість отримання справедливої винагороди за їхній внесок, що, у свою чергу, стимулює нові відкриття та технологічні прориви [4, с. 18].

Інтелектуальна власність давно визнана ключовим та практично невичерпним ресурсом економіки. Вона виступає основним інструментом формування нових ринків, залучення інвестицій та створення високотехнологічних підприємств. У сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації її значення лише зростає. Інтелектуальна власність стає не тільки основою економічного зростання, а й важливим фактором забезпечення інформаційної безпеки, розвитку наукоємних галузей та інноваційної екосистеми. Але сьогодні вона стає ще й інструментом розвитку цифрових технологій, формує самостійний, глобальний цифровий ринок, зростання якого перевищує позитивну динаміку багатьох тради-

ційних "матеріальних", товарних ринків. У цифрову епоху з'являються нові технологічні продукти на ринку інтелектуальної власності, такі як програмне забезпечення, цифровий контент, алгоритми штучного інтелекту, технології блокчейну та інші нематеріальні активи. Розширення цифрового простору та глобалізація інформаційних потоків призводять до необхідності вдосконалення механізмів захисту прав інтелектуальної власності та адаптації правових норм до нових викликів цифрової економіки [10, с. 146].

Водночас, інтелектуальна власність та інтелектуальні права потребують не лише оновлення, але й глибокого переосмислення в контексті сучасних соціально-економічних трансформацій. Зміни у світовій економіці, стрімкий розвиток цифрових технологій, глобалізація ринків технологій і зростаюча роль знань як ключового виробничого ресурсу вимагають удосконалення правового регулювання, що забезпечувало би баланс між інтересами авторів, інвесторів, держави та суспільства загалом. Необхідно також розширити наукові підходи до розуміння сутності ринку інтелектуальної власності, його місця та ролі в системі соціально-економічних відносин, зокрема з урахуванням тенденцій цифровізації, що змінюють традиційні механізми розподілу та використання інтелектуальних ресурсів. Актуальним у зв'язку з цим є методологічний підхід до аналізу власності як синтетичної економіко-правової категорії, що розвивається та ґрунтується як на засадах традиційної політичної економії, так і на теорії прав власності, яка еволюціонує в межах сучасного інституційного напрямку економічної науки. Саме такий комплексний аналіз дозволяє не лише поглиблено зрозуміти сутність власності як категорії, але й оцінити виклики, пов'язані з її реформуванням, особливо в умовах сучасної економіки, що характеризується високим рівнем технологічних інновацій та динамічністю змін у структурі ринку інтелектуальної власності [7, с. 61].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ РОЗВІДОК У ДАНОМУ НАПРЯМІ

Традиційний підхід до ринку інтелектуальної власності відображає реальну роль різних учасників суспільного виробництва у процесі створення, поширення та комерціалізації інтелектуального продукту. Він базується на історично сформованих засадах, які визначають місце авторів, винахідників, підприємств, наукових установ та інших суб'єктів у ланцюгу формування інноваційного середовища. Водночас інституційний підхід надає можливість розширити цю концепцію, пропонуючи механізми оцінки індивідуального чи колективного внеску учасників у створення результатів інтелектуальної діяльності. Це, своєю чергою, дозволяє більш об'єктивно розподілити права на використання, розпорядження та охорону створеного інтелектуального продукту, а також сприяє формуванню гнучкої системи регулювання правовідносин у сфері інтелектуальної власності. Усе це визначає необхідність подальшого дослідження інституційних умов розвитку ринку інтелектуальної власності, його трансформації за умов цифровізації економіки. Актуальними стають питання гармонізації міжнародного законодавства, розробки нових підходів

до правового регулювання обігу інтелектуальних активів, удосконалення механізмів їхньої комерціалізації та створення ефективних моделей монетизації інновацій. Важливим аспектом також є забезпечення балансу між відкритим доступом до знань та ефективним захистом прав творців, що сприятиме подальшому розвитку науки, культури та технологій у цифрову епоху.

Література:

1. Братусь Г. А. Сучасний стан та перспективи розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Випуск 28. 2019. С. 51—56.
2. Вірченко В.В., Вірченко В.В., Панова Л.І. Інтелектуальна власність як каталізатор відновлення економіки України під час війни та у повоєнний період. Економіка та суспільство. Випуск # 61 / 2024.
3. Гусаковська Т.О., Рибалко-Рак Л.А., Кужель Н.Л. Ринок інтелектуальної власності в Україні: проблеми та перспективи. Бізнес-інформ. 2020. № 4. С. 71—79.
4. Дергалюк Б.В. Роль інтелектуального капіталу для здійснення структурної модернізації регіональної економіки. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 5—6. С. 17—20.
5. Кронда О.Ю. Інтелектуальна власність в Україні в умовах воєнного стану. Електронне наукове видання "Аналітично-порівняльне правознавство". 2022. С. 104—108.
6. Кульчицький В.В. Глобалізація та інтелектуальна власність. Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2023. С. 296—299.
7. Мاستило А.Я. Основні напрями вдосконалення ринку інтелектуальної власності в Україні. Економічний вісник. 2019, № 3. С. 58—66.
8. Никончук В. М. Сучасний стан і тенденції розвитку інтелектуальної власності в різних галузях економіки. Економіка та держава. 2020. № 6. С. 145—150.
9. Патлашинська І.В. До питання практичної реалізації стратегії інтелектуальної власності на національному рівні. Право і суспільство. 2022. № 5.
10. Слободянюк Д. С. Система державного управління сферою інтелектуальної власності в Україні: структура та сучасний стан. Публічне управління та регіональний розвиток. № 1. 2018. С. 144—162.
11. Чуницька І.І., Бондарук О.С. Сучасний стан ринку інтелектуальної власності в Україні. Економіка та суспільство. Випуск # 52 / 2023.
12. Юрченко О.В. Економічні аспекти впливу інтелектуальної власності на конкурентоспроможність підприємства. Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. 2022. № 28. С. 51—60.

References:

1. Bratus, G. (2019), "Current state and prospects for the development of the sphere of intellectual power in Ukraine", Scientific newsletter of Uzhgorod National University, vol. 28, pp. 51—56.
2. Virchenko, V. Virchenko, V. and Panova, L. (2024), "Intellectual power as a catalyst for the renewal of the Ukrainian economy during the war and during the war period", Economy and marriage, vol. 61.

3. Gusakovska, T. Ribalko-Rak, L. and Kuzhel, N. (2020), "The market of intellectual power in Ukraine: problems and prospects", Business information, vol. 4, pp. 71—79.

4. Dergalyuk, B. (2020), "The role of intellectual capital for the promotion of structural modernization of the regional economy", Investments: practice and evidence, vol. 5—6, pp. 17—20.

5. Kronda, O. (2022), "Intellectual power in Ukraine in the minds of the military camp", Electronic scientific publication "Analytical and historical legal science." pp. 104-108.

6. Kulchitsky, V. (2023), "Globalization and intellectual power", Legal scientific electronic journal, vol. 8, pp. 296—299.

7. Mastilo, A. (2019), "The main focus is on the market of intellectual power in Ukraine", Economic newsletter, vol. 3, pp. 58—66.

8. Nikonchuk, V. (2020), "Current state and trends in the development of intellectual power in various areas of the economy", The economy is a power, vol. 6, pp. 145—150.

9. Patlashinska, I. (2022), "Until the practical implementation of the strategy of intellectual power on the national level", Law and matrimony, vol. 5.

10. Slobodyanyuk, D. (2018), "System of government management of the sphere of intellectual power in Ukraine: structure and current state", Public administration and regional development, vol. 6, pp. 144—162.

11. Chunitska, I. and Bondaruk, O. (2023), "Current status of the market of intellectual power in Ukraine", Economy and marriage, vol. 52.

12. Yurchenko, O. (2022), "Economic aspects of the infusion of intellectual power on the competitiveness of enterprises", Problems and prospects for the development of entrepreneurship, vol. 28, pp. 51—60.

Стаття надійшла до редакції 05.02.2025 р.

<https://nayka.com.ua>

Електронне фахове видання

Ефективна
ЕКОНОМІКА

Виходить 12 разів на рік

**Журнал включено до переліку наукових фахових видань України з ЕКОНОМІЧНИХ НАУК (Категорія «Б»)
Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292**

e-mail: economy_2008@ukr.net

 viber: +38 050 3820663